

CHE VII.	Organické látky a uhľovodíky
CHE VI.4	Aromatické zlúčeniny

Aromatické zlúčeniny

- z gr. *aromatikos* = aromatický, voňavý
- zlúčeniny s aromatickým charakterom

Rozdelenie

1. Podľa počtu benzénových jadier

A. monocyklické (jedno jadro)	B. polycyklické (viac jadier)		
	1.s kondenzovanými jadrami	2.s izolovanými jadrami	3.s oddelenými jadrami

2. Podľa základného stavebného prvku

A. benzoidné	B. nebenzoidné
stavebným prvkom benzén	stavebným prvkom nie je benzén

Benzoidné aromatické zlúčeniny (arény)

- Typickým zástupcom - **benzén**

Charakteristika

1. planárne cyklické zlúčeniny

- pravidelný rovinný útvar (všetky atómy C v jednej rovine)
- uzavretý cyklus 6 atómov uhlíka
- sp^2 hybridizácia atómoch uhlíka, väzbový uhol 120°

2. aromatický konjugovaný delokalizovaný systém π väzieb

- striedanie – a = väzby, π elektróny rovnomerne rozložené nad a pod rovinou benzénového kruhu
- delokalizácia π väzieb (všetky väzby medzi atómami uhlíka sú rovnocenné s dĺžkou 0,139 nm)

3. Hückelovo pravidlo $4n+2\pi$ elektrónov (n- prirodzené číslo benzén $n=1$)

4. 2 rezonančné štruktúry (elektróny sa môžu v benzénovom cykle voľne pohybovať)

Dôsledky delokalizácie

- Vyššia stabilita (zníženie vnútornej energie celej molekuly)
- Zvýšenie nasýtenosti zlúčenín
- Väčšia kyslosť vodíka na aromatickom jadre
- Menšia zásaditosť aromatických amínov

Názvoslovie

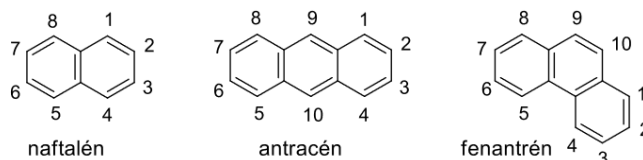
Vzorce

Názvy

1. **Triviálne**- prevažne (*toluén, xylén, styrén, kumén, naftalén, antracén, fenantrén*)
2. **Substitučné**
 - odvodené od benzénu alebo jednoduchých arénov
 - Vzájomnú polohu viacerých substituentov popíšeme číslom atómu uhlíka alebo písmenkami o, m, p (*polohová konštitučná izoméria*)

Štruktúrny vzorec	číslo	slovom	písmenom
	1,2	orto	o-
	1,3	meta	m-
	1,4	para	p-

- spôsob číslovania pevne daný IUPAC

Aryl- uhľovodíkový zvyšok od aromatickej zlúčeniny, jednoväzbová skupina, pomenovanie prevažne podľa triviálnych názvov uhľovodíkov (*okrem arylu benzénu- fenyl*)

benzén *fenyl* *benzyl* **toluén** *o-tolyl* *m-tolyl* *p-tolyl*

Vlastnosti arénov

Fyzikálne vlastnosti

- Monocyklické- horľavé, kvapalné, zápachajúce, polycyklické- tuhé, niektoré schopnosť sublimovať (*naftalén*)
- Toxické, niektoré narkotické účinky, hemolytické, karcinogénne účinky (*oxidačné produkty tvoriace sa v pečeni*)

- Vznik nedokonalým spaľovaním organického materiálu (*cigaretový dym, výfuky, káva, pálený cukor..*)
- Nepolárne molekuly, rozpustné v organických rozpúšťadlách
- Teplota varu- stúpa so vzrastajúcou Mr

Chemické vlastnosti

- Nesprávajú sa ako nasýtené uhľovodíky (*za bežných podmienok benzén nedáva dôkazové reakcie na násobnú väzbu- neodfarbuje brómovú vodu, ani KMnO₄*)
- Energeticky nevýhodné adície (*možná katalytická hydrogenácia a chlorácia*)
- **Typické elektrofilné substitúcie a oxidácie**
- Pri horení tvor čadivý plameň (*vznikajú sadze*)

Výskyt- ropa, čiernouhoľný decht

Výroba- reformovaním ropy (*hydrogenácia za katalýzou Pt, pri vysokej teplote a tlaku, premena nearomatických na aromatické zlúčeniny, lineárnych na cyklické*)

Zástupcovia aromatických zlúčenín

Benzén

- bezfarebný horľavý kvapalný, zapáchajúci
- so vzduchom tvorí výbušnú zmes
- toxický (*poškodzuje kostnú dreň, obličky, pečeň,*), karcinogénny (*leukémia*)
- **vyžitie:** rozpúšťadlo, surovina na výrobu organických látok (*styrén, fenol, anilín*), výroba liečiv, farbív, pesticídov, pridáva sa do benzínu na zvýšenie oktánového čísla

Toluén

- zapáchajúci, zdraviu škodlivý (*najčastejšia čuchacia droga*)
- **vyžitie:** výroba organických látok (*kyseliny benzoovej*), umelého sladidla sacharínu, TNT, rozpúšťadlo polymérov

Styrén(Vinylbenzén)

- karcinogénny účinok
- **vyžitie:** výroba polystyrénu, butadiénstyrénového kaučuku

Naftalén

- biela kryštalická zapáchajúca látka
- sublimuje pri izbovej teplote
- pary škodlivé (*poškodujú orgány- pečeň a erytrocyty*)
 - **vyžitie:** výroba organických látok, farbív (*modrá farba na rifle*), insekticídne účinky (*proti moliam*)

Typické reakcie aromatických zlúčenín

1. Elektrofilná substitúcia (S_E)

- vodík sa nahrádza na aromatickom jadre elektrofilným činidlom E^+
- aromatický charakter sa zachová, priebeh cez niekoľko stupňov

Ovplyvňovanie S_E na aromatickom jadre

1. Pravidlo- substitúcia do 1. stupňa

- nezáleží, ktorý atóm vodíka sa nahradí, vzniká ten istý produkt
- polohy substituentov (1,2 – orto (o), 1,3 – meta (m), 1,4 – para (p))

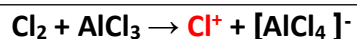
2. Pravidlo- substitúcia do 2. stupňa

- charakter prvého substituenta rozhoduje o polohe naviazania druhého substituenta

Orto a para substituenty (1.triedy)	Meta substituenty (2.triedy)
• +M efekt alebo +I efekt (alkyly) • zvyšuje elektrónovú hustotu na benzénovom jadre • uľahčujú substitúciu • -OH, -NH₂, -OR, -SH, -R (alkyly) • X (halogén)- +M, - I- dezaktivačný účinok (<i>silne elektronegatívne</i>), E^+ odpudzovaný	• -M efekt alebo -I efekt • znižujú elektrónovú hustotu na benzénovom jadre- dezaktivačný účinok • sťažujú substitúciu, ťažšie sa viaže E^+ • -COOH, -NO₂, -COOR, -COR, -SO₃H, -CN(nitril)

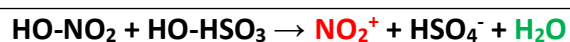
a) halogenácia

- elektrofilné činidlo je **halogenidový ión X^+** (napr. **Cl^+** alebo **Br^+**)
- za katalýzy silný Lewisových kyselín $AlCl_3$ / $FeCl_3$ / BF_3 - heteronymicky štiepia molekulu halogénu

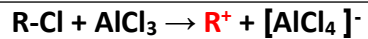
b) nitrácia

- elektrofilným činidlom je **nitróniový ión NO_2^+**
- nitračnou zmesou HNO_3 a H_2SO_4

c) alkylácia (Friedel- Craftsová)

- z alkyhalogenidov pôsobením katalyzátora AlCl_3
- elektrofilnou časticou je **alkylový karbkatión R^+**

2.Adície (A_R)

- Prebiehajú ťažko- aromatické jadro stabilné
- Radikálový mechanizmus (účinkom tepla , katalyzátora, UV)
- Dochádza k rozrušeniu aromatického jadra

a. halogenácia- katalytická hydrogenácia benzénu pri zvýšenej teplote a UV

b. hydrogenácia

3.Oxidácie

- Benzén voči oxidácii pomerne stály, prebieha ťažko
- Na aromatickom jadre alebo na postrannom reťazci
- iba so silnými oxidačnými činidlami (KMnO_4), alebo kyslíkom pri vyššej teplote a V_2O_5
- Vznik karbonylových alebo karboxylových zlúčenín